

IRENA SAWICKA

Instytut Sławistyki Polskiej Akademii Nauk

ORCID: 0000-0003-1426-8211

ARTUR KARASIŃSKI

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

Instytut Językoznawstwa

ORCID: 0000-0002-8584-7600

Rozważania o tureckich sufiksach na Bałkanach

Część 3: Adaptacja morfonologiczna

Abstrakt: Część trzecia *Rozważań* dotyczy adaptacji morfonologicznej. Większość z tureckich sufiksów występuje w językach bałkańskich w kilku formach, w dystrybucji komplementarnej. Ma to związek z harmonią wokaliczną i harmonią konsonantyczną języka tureckiego. Harmonia konsonantyczna stoi w jaskrawej sprzeczności z zasadami łączenia spółgłosek w językach europejskich. W tym artykule pokazujemy, jak poszczególne języki bałkańskie radzą sobie z tym problemem.

Słowa kluczowe: tureckie sufiksy; języki bałkańskie; adaptacja morfonologiczna

Wprowadzenie

Bałkany dostarczają wyjątkowego materiału do badań ze względu na to, że w zjawiskach konwergencyjnych uczestniczyły języki należące do różnych gałęzi indoeuropejskiej rodziny językowej i stosujące różne strategie

gramatyczne. W centralnym obszarze Bałkańskiej Ligi Językowej, gdzie wciąż jeszcze występuje wieloetniczność, zjawiska te są nadal żywe.

Najbardziej inspirującego materiału do badań dostarcza zderzenie indoeuropejskiej struktury gramatycznej ze strukturą nieindoeuropejską, która jest trudniej przyswajalna, a ekwiwalencja gramatyczna nie jest oczywista. Taką sytuację stworzyła turecka obecność na Bałkanach.

Zapożyczenia leksykalne nie stanowią szczególnie interesującego tematu dla bałkanologów, których interesują przede wszystkim mechanizmy zjawisk gramatycznych, jakie zachodzą w sytuacji bilingwizmu i multilingwizmu. Najciekawsze są mieszane struktury językowe, w których obce elementy morfologiczne starają się przystosować do odmiennych struktur gramatycznych biorcy. Narzucającym się tematem badań jest funkcjonowanie tureckich sufiksów w językach bałkańskich. I taki jest też temat tego artykułu. Jest to już trzecia część uwag na temat tureckich sufiksów. W części pierwszej *Rozważań* (Sawicka 2021, zob. też Labroska, Sawicka 2024) zastanawialiśmy się nad pochodzeniem rzekomo słowiańskiego sufiksu *-če*. Tematem kolejnego tekstu (Sawicka, Karasiński 2023) była adaptacja gramatyczna tureckich sufiksów w językach bałkańskich. W niniejszym tekście podejmujemy temat adaptacji morfonologicznej, który rozpoczęliśmy już wcześniej na podstawie tureckiego sufiksu *-ci/-cu/-çi/-çu* (Sawicka Karasiński 2018, zob. też Karasiński 2018). Poza tymi dwoma artykułami temat morfonologii konstrukcji bałkańskich z tureckimi sufiksami nie był dotychczas poruszany w literaturze na temat turcyzmów w językach bałkańskich.

Ten artykuł, tak jak i poprzednie, prezentuje wnioski, jakie można było wyprowadzić podstawie oglądu końcowych efektów rozwoju omawianych form z tureckimi sufiksami. Znacznie ważniejsze dla uzyskania wiedzy o mechanizmach adaptacji obcych elementów byłoby prześledzenie zmian w czasie – zbadanie tekstów, w tym wypadku, z XVIII i XIX wieku. To jednak wymaga szczególnego zaangażowania, ponieważ w dostępnym materiale (słowniki turcyzmów) nie zawsze podaje się wiek zapisu i nie wszystkie języki bałkańskie są opracowane pod tym względem w sposób porównywalny¹. Dlatego też nasze obserwacje należy traktować jako wstępne analizy.

¹ Główne źródła rozpatrywanego tu materiału to: Škaljić 1966, Suciū 2009, Krāsteva 2003, Kiranoudis 2009, Buflī, Rocchi 2021. Poza tym czerpaliśmy materiał z artykułów o turcyzmach i ze słowników a tergo.

Przedmiotem obserwacji jest niewiele sufiksów. Wybieramy te, które najbardziej zdomowiły się na Bałkanach, a z nich z kolei – te, które podlegają harmonii wokalicznej i/lub konsonantycznej. Sufiksy rzadziej używane nie osiągnęły stabilnej formy morfonologicznej i znajdujemy je głównie w starszych tekstach w różnych postaciach morfonologicznych, zwłaszcza z różnymi samogłoskami. Nasze rozważania opieramy w większości na analizie najliczniej występujących sufiksów – problemy harmonii wokalicznej rozważamy na przykładzie tureckiego sufiksu *-lık/-lik/-luk/-lük*, a harmonii konsonantycznej – sufiksu *-ci/-cu/-çi/-çu*.

Rzecz jasna, interesują nas głównie formacje słowotwórcze powstałe na gruncie bałkańskim, a więc formacje złożone z podstawy słowotwórczej któregoś z języków bałkańskich i tureckiego sufiksu, ewentualnie także utworzone od tureckiej podstawy słowotwórczej, ale już na gruncie bałkańskim – czyli takie, które w języku tureckim nie występują, albo takie, które w tureckim występują, ale zostały na gruncie bałkańskim zmodyfikowane.

Harmonia wokaliczna

Języki bałkańskie akceptują każdą samogłoskę między dowolnymi spółgłoskami. Co najwyżej przed przednimi samogłoskami może zająć większe lub mniejsze zmiękczenie poprzedzającej tylnojęzykowej spółgłoski². Jedynie w bułgarskim po miękkich spółgłoskach występują tylko tylne samogłoski, ale już we wschodnich bułgarskich dialektach, na skutek palatalizacji przed przednimi samogłoskami miękkie spółgłoski występują także i w tej pozycji.

W zapożyczeniach samogłoski tureckie często oddawane są przez tak samo brzmiące samogłoski języka biorcy, ale względnie często występują też różne substytucje, motywacji których nie sposób ustalić, poza pojedynczymi przykładami, gdzie można się ewentualnie dopatrzeć upodobnienia lub rozpodobnienia (ale i to może być zupełnie przypadkowe). Wydaje się, że panuje tu absolutny chaos. Na przykład Abdulah Škaljić (1966) cytuje następujące jednostkowe substytucje samogłosek tureckich odnotowane w dialektach serbsko-chorwackich: tur. *a* > *e*, *i*, *o*, *u* (prócz *a* oczywiście); tur. *e* > *a*, *i*, *o*, *u*; tur. *i* > *a*, *e*, *u* i nawet *r* sylabiczne (*dizman* > *drzman*

² Abstrahujemy tu od wartości fonologicznej zmiękczonej spółgłoski.

‘człowiek korpulentny’³); tur. *u* > *a*; tur. *o* > *a*, *i*, *o*. Tureckie *ı* najczęściej jest oddawane przez *a* i *u*, ale też przez *e*, *i*, *o*, i dosyć często przez sylabiczne *r* (*kışlak* > *krślak*, obok *kiślak* ‘zimowisko’ i in.), *ö* przez *u*, a *ü* przez *a*, *i*, *o* (Škaljić 1966: 36–38). Wprawdzie w zapożyczeniach występują czasem dysymilacje czy metatezy, ale i te na gruncie słowiańskim są jednostkowe. Znamienne jest jedynie to, że tureckie *ı* zastępowane jest najczęściej przez samogłoski tylne⁴.

Sufiksy tureckie oferują pewien zbiór samogłosek do wyboru i w tych sufiksach, które są częściej używane, zwykle taki wybór się dokonuje. W grę wchodzi częste na Bałkanach *lk/-lik/-lu/-lük*, *-ci/-çi/-cu/-çü* i *-li/-h/-lu/-lü*. Rzadziej występują *-sız/-suz*, *-hana* i kilka innych. Wśród nich są też sufiksy perskie, jak np. *-kar/-ker*⁵, które także zaliczamy do turcyzmów.

Harmonia wokaliczna w sufiksach dwupostaciowych każe wybierać między samogłoską tylną i przednią, a w sufiksach czteropostaciowych między samogłoską tylną i przednią, oraz między samogłoską labializowaną i nielabializowaną. Nie wszystkie sufiksy zapożyczone z tureckiego lub poprzez turecki mają alomorfy związane z harmonią wokaliczną (i/lub konsonantyczną), np. we wszystkich alomorfach sufiksu *-tar/-dar* występuje tylko samogłoska *a*.

Za pomocą harmonii wokalicznej postać sufiksu dopasowywana jest do ostatniej sylaby tematu słowotwórczego, która zawiera samogłoskę przednią, tylną, labializowaną lub nielabializowaną. Harmonia wokaliczna jest zjawiskiem zasadniczo obcym językom europejskim, ma zastosowanie rzadko, głównie w wyrażeniach dźwiękonaśladowczych, czyli takich, w których samogłoski nie realizują funkcji dystynktywnej (np. pol. *tirli tirli*, *tere fere*, *bla bla*). Mimo to, różne, nieprzejrzyste na gruncie bałkańskim postacie częściej używanych na Bałkanach tureckich sufiksów są pojmowane jako warianty tego samego morfemu – stoi za tym nie tylko fonetyczne podobieństwo pozostałych głosek, ale też ekwiwalencja funkcjonalna. Ponieważ

³ Na temat tej substytucji por. Stachowski 2020.

⁴ Starosłowiańskie samogłoski scentralizowane w serbsko-chorwackim również mają tylne kontynuanty. Trudno jednak na tej podstawie wnioskować coś więcej, ponieważ nastąpiło to zanim dźwięki tureckie pojawiły się na Bałkanach. Substytucja *ı* przez *a* świadczy więc przede wszystkim o barwie tureckiej samogłoski.

⁵ Sufiksy te są na Bałkanach reprezentowane głównie przez pojedyncze przykłady, np. serb. *poganćer* ‘ten, który brudzi’.

różnorodność formy nie znajduje wytłumaczenia na gruncie systemów gramatycznych biorców, naturalne jest dążenie do ujednolicenia formy sufiksu. W wypadku sufiksów wielopostaciowych adaptacja gramatyczna polegająca więc będzie na redukcji alomorfii.

Wszędzie na Bałkanach, gdzie występuje przymiotnikowo-rzeczownikowy sufiks *-li/-l/-lu/-lū*, taką finalną formą jest forma *-li*, np. serb. *dangubli* ‘utrącajusz’, *troškali* ‘ten, kto dużo wydaje, traci pieniądze’, *strukali* ‘taki, który ma sporo umiejętności’, obok *dangublija*, *troškalija*, *strukalija*, mac. *порткалуја* ‘sprzedawca pomarańczy’, *меракли*, *мераклија* ‘szczęściarz’, bułg. *късметлия* ‘szczęściarz’, *амлия* ‘jeździec’, *бадемлия* ‘migdałowy, w kształcie migdała’, alb. *borxhli* ‘dłużnik’, *mustaqelli* ‘własacz’, *sarmali* ‘wytwórca sarmy, gołąbków’. Dokonał się więc wybór jednej z istniejących możliwości.

Zapożyczenia z *-li/-l/-lu/-lū* w serbskim i macedońskim mają paralelne formy – z *-li* i z *-lija* (o charakterystyce gramatycznej tych konstrukcji i dodatkowych końcówkach zob. Sawicka, Karasiński 2023, tam też pozostała literatura). Również w poszerzonej o *-ja* wersji sufiksu *-li/-l/-lu/-lū* w językach słowiańskich występuje samogłoska *-i*, np. serb. *pašalija* ‘człowiek w służbie paszy’, *parali*, *paralija* ‘bogacz’, mac. *меракли*, *мераклија* ‘szczęściarz’, *среќлија* ‘szczęściarz’, *амлија* ‘posiadacz konia’. W bułgarskim występują tylko formy poszerzone, np. *мераклия* ‘szczęściarz’, *османлия* ‘osmański Turek’.

Warto zauważyć, że w językach słowiańskich poszerzenie *-ja* otrzymują też inne zapożyczenia z tureckiego, zakończone na *i* (względnie *ı*), w tym niesufigowane, np. serb. *kapija*, *džamija* itd.

Samogłoska *i* w sufiksie *-li* upowszechniła się również w innych językach, np. w rumuńskim *șapcaliu* ‘kapelusznik’, w albańskim *borxhli* ‘dłużnik’, *Elbasanlli* ‘elbasańczyk’, *mustaqelli* ‘własacz’, *sarmali* ‘wytwórca sarmy, gołąbków’ i w greckim *ντερτλής* ‘cierpiący’, *ντερτλίδικος* ‘pełen bólu, cierpienia’, *τσιαμπουκαλής* ‘kryminalny’. Znaleźliśmy tylko jeden przykład w rumuńskim z inną samogłoską, podobną raczej do tureckiego *ı*, mianowicie *paralâu* ‘bogacz’. Również w bałkańskich formach sufiksu *-ci/-çi/-cu/-çu* występuje wyłącznie *i*, np. serb. *бурекуија* ‘wytwórca burków’, mac. *кебанчија* ‘wytwórca kebabów’, *чуфлузчија* ‘właściciel majątku ziemskiego’, bułg. *джебучия* ‘kieszonkowiec’, rum. *perdelegiu* ‘producent zasłon’, alb. *kadexhi* ‘bednarz’, grec. *γκολτζής* ‘bramkarz’.

Dla prześledzenia losów harmonii wokalicznej w sylabie zamkniętej najbardziej reprezentatywny będzie sufiks rzeczownikowy *-luk/-lik/-luk/-lük*, który jest powszechny na Bałkanach, występuje we wszystkich językach bałkańskich i, w przeciwieństwie do kilku innych sufiksów z harmonią wokaliczną, wciąż jeszcze jest w użyciu.

W dialektach sztokawskich zwyciężyła postać z [u], np. *majstorluk* ‘mistrzostwo’, *đavoluk* ‘diabelstwo’, *lopovluk* ‘złodziejstwo’, *bezobrazluk* ‘skandal’ itd. Dlaczego? Sprawdziliśmy, jakie postacie tureckie tego sufiksu najczęściej napływały na Bałkany. Interesowały nas jedynie pełne zapożyczenia, tj. zapożyczenia leksykalne – formacje powstałe na gruncie tureckim. Możliwość odróżnienia zapożyczeń leksykalnych od formacji z podstawami tureckimi, ale utworzonymi już na Bałkanach, daje tylko słownik Škaljicia (1966), który w pierwszym wypadku podaje formę turecką, a w drugim objaśnia jedynie skład morfologiczny. Być może nie była to zamierzona strategia autora, więc na wszelki wypadek w obliczeniach pominęliśmy hasła, przy których nie podano odpowiednika tureckiego. Pominęto też wszystkie hybrydy utworzone od podstaw miejscowych z dodatkiem tureckiego sufiksu, jak np. *đavoluk* ‘diabelstwo’. Możliwe jest, że konstrukcje powstałe na gruncie bałkańskim nie musiały dokonywać wyboru – posłużyły się już gotową formą sufiksu, występującą w pełnych zapożyczeniach.

Najczęstszą formą tureckiego sufiksu w zbadanym materiale była postać *-luk*, z tylną, wysoką, nielabialną, scentralizowaną samogłoską. Przy-swojonych leksemów tureckich z tą formą sufiksu w słowniku Škaljicia (1966) naliczyliśmy 184. Wszystkie one w sztokawskim przybrały postać *-luk*. Tureckich wyrazów z oryginalną formą *-luk* było zaledwie 52. Wyrazów sztokawskich z *-luk* na miejscu tureckiego *-lik* znaleziono 108, a na miejscu tureckiego *-lük* – zaledwie 17. Wynika z tego, iż najwięcej napłynęło na Bałkany form tego sufiksu, występujących w postaci z samogłoską tylną, wysoką – *-lik* i *-luk*. Jednak, mimo że o ponad połowę mniej, to przykładów tureckich z samogłoską przednią (*-lik*) też nie było mało (108). W tej sytuacji uogólnienie samogłoski tylnej i wysokiej [u] wydaje się wyborem zrozumiałym, choć nieoczywistym. (Labialne formy przednich samogłosek nie występują w językach bałkańskich, z wyjątkiem albańskiego, gdzie mamy [y]).

Mimo występowania w tureckich pożyczkach licznych obocznych form fonetycznych, w tym form z różnymi samogłoskami (i spółgłoskami)

(np. serb. *amberboj/amberbuj* ‘rodzaj kwiatu’, *čemen/čimen* ‘trawniczek, rabatka’, *delkušica/dilkušica* ‘słownik’)⁶, sufiksy mają zwykle jedną postać. Słownik Škaljicia odnotował tylko jeden przykład z inną samogłoską, mianowicie *baltalik* obok *baltaluk* ‘poręba’ (tur. *baltalık*).

W języku macedońskim uogólniła się samogłoska *a*, np. *бyдалитилак* ‘głupie zachowanie’, *комиилак* ‘sąsiedztwo’, *домаќинлак* ‘domostwo’, *назарлак* ‘dobijanie targu’, *ергенлак* ‘stan kawalerski’ itd. Znaleziono też pięć przykładów z samogłoską *u* – możliwe, że przeniknęły do macedońskiego z języka serbskiego: *безобразлук* ‘bezczelność’, *домаќинлук* obok *домаќинлак* ‘domostwo’, *кавгацилук* ‘kłótnia’, *ортаклук* ‘partnerstwo’, *курушумлук* ‘otwór po kuli’.

Zwraca uwagę też fakt, że w języku macedońskim samogłoską z wyboru jest samogłoska identyczna z refleksem sekundarnego wokalizmu. W bułgarskim i serbskim sekundarny wokalizm rozwinął się tak samo jak jer twardy w pozycji mocnej, ale nie w macedońskim. Możliwe więc, że w macedońskim samogłoską z wyboru był pierwotnie rodzaj szwy. Nie wiadomo, kiedy dokładnie rozwinął się sekundarny wokalizm. Na pewno jakiś czas po zaniku oryginalnych słabych jerów. Pavle Ivić dla serbskiego notował przykłady bez sekundarnego wokalizmu nawet jeszcze z XVI wieku (Ivić 1974). Możliwe, że kiedy pojawiło się tureckie słownictwo, w macedońskim wokalizm ten nie rozwinął się jeszcze w pełną samogłoskę. To by wskazywało na pierwotny wybór samogłoski [ə] w sufiksie *-lik/-lik/-luk/-lük*, która później, w gwarach zachodnich i w języku literackim, rozwinęła się w *a*. Jest to ważne wskazanie na czas rozwoju wtórnego wokalizmu w macedońskim. Wiadomo, że wtórny wokalizm w językach słowiańskich rozwijał się w różnym czasie – w niektórych kontekstach nawet w XX wieku⁷.

⁶ W wielu substytucjach można dopatrzeć się rozpodobnienia, jednak aby móc wskazać jakąś regułę czy przynajmniej tendencję, musielibyśmy dokładnie poznać cały proces przyswajania wyrazu, a ustalanie tego dla dużej grupy wyrazów wydaje się nierealne w skończonym czasie.

⁷ W większości przykładów wtórny wokalizm wyłaniał się z sonantu – dodanie nowej sylaby likwidowało nierówności sonorności w sylabie (niesylabiczne wzrosty sonorności), jakie powstały po zaniku słabych jerów, np. scs. **mьgla*, **větrъ* – pol. *mgła*, *wiatr* (regularny rozwój), ale np. serbski: *magla*, *vetar* (dodano sekundarną samogłoskę). Rzadziej wtórny wokalizm rozbijał trudną grupę spółgłoskową, zwłaszcza w krótkich wyrazach (np. serb. *časti* – pol. *czci*).

Z kolei język grecki wybrał samogłoskę *i*, np. *τοζλόκια/τουζλόκα* ‘rodzaj getrów, nagolenice’, *κουβάρδαλικ* ‘rozwiązłość, rozpusta’ < *hovardalik*, *ζοριλίκι* ‘prześladowanie, dokuczanie’.

Jeśli idzie o bułgarski i albański, sprawa jest prosta – te dwa języki mają w swojej ofercie fonetycznej samogłoski scentralizowane: bułgarski – tylko-centralne, raczej średnie *ɤ*, a albański *ɛ̞*, o różnej, zależnej od dialektu, realizacji. W tym wypadku nie było konkurencji – zwyciężyła centralizacja i w formacjach bułgarskich z sufiksem *-lik/-lik/-luk/-lük*⁸ występuje regularnie *ɤ*, a w albańskich – *ɛ̞*, np. bułg. *о́жамлък* ‘oszlony taras lub witryna’, *о́ушеклък* ‘rodzaj płótna na poduszki’, *па́зарлък* ‘targ, targowanie się’, *ра́хатлък* ‘spokój, błogość’, alb. *avokatllëk* ‘adwokatura’, *batakçëllëk* ‘szwindel, przekręt’, *budallallëk* ‘głupota’, *fodullëk* ‘arogancja’, *fukarallëk* ‘bieda’, *badakçillëk* ‘łobuzerstwo’, *dembellëk* ‘lenistwo’, *palaçollëk* ‘wygłupy’ i in.

W słowniku Krăstevej (Krăsteva 2003) odnotowano jednak sporo bułgarskich przykładów z inną samogłoską, m.in. *комиулык* ‘sąsiedztwo’, *аскерлик* ‘służba wojskowa’, *беглик* ‘danina za owce i kozy’, *достлык* ‘przyjaźń’, *бюлюк* ‘stado’, *дангалак* ‘głupek’, *махмурлык* ‘stan po przepiciu’, *урсузлык* ‘podłość’, *ямурлык* ‘rodzaj wierzchniego, męskiego ubrania’. Są to niezmodyfikowane jeszcze pełne turcyzmy. Większość z nich otrzymała w słowniku Krăstevej kwalifikator ‘przestarzałe’⁹. Zwraca uwagę to, że w wyrazach tych realizowana jest harmonia wokaliczna.

Tak więc języki słowiańskie, bałkańskie, usuwają ślady harmonii wokalicznej w zapożyczonych wyrazach tureckich i w późniejszej derywacji od nowych podstaw (w tym też tureckich) posługiwały się już jedną utrwaloną formą sufiksu.

Z pewnymi zastrzeżeniami (dotyczącymi przypadkowości materiału i nieporównywalności źródeł) możemy też wskazać drobną różnicę w traktowaniu turcyzmów między językiem bułgarskim i pozostałymi językami słowiańskimi. Jak się wydaje, bułgarski w mniejszym stopniu skupił się na likwidacji harmonii wokalicznej (liczne dublety), w większym stopniu natomiast zadbał o włączenie wyrazów tureckiego pochodzenia do rodzimych paradygmatów gramatycznych. W bułgarskim bardzo konsekwentnie dodaje się zakończenie

⁸ Ten sufiks do dziś jest wysoce produktywny w tureckim, a forma z *-lik* wydaje się najczęstsza.

⁹ Czyli zapewne sprzed ujednolicenia, do którego nie doszło, ponieważ wyraz zaczął wychodzić z użycia.

-(j)a do wyrazów tureckich zakończonych na -i, np. bułg. *мюфтия* ‘sędzia muzułmański’, *хаджия* ‘człowiek, który odbył pielgrzymkę do świętych miejsc’ – serb. *mufti*, *hadži*. Dotyczy to też sufiksu -li/-lu/-lü, który w serbskim i macedońskim występuje zarówno z poszerzeniem -(j)a, jak i bez niego, a w bułgarskim wyłącznie pod postacią z -лия, np. serb. *merakli* i *meraklija* ‘człowiek pływający się w błogości’, bułg. tylko *мераклия*.

W rumuńskim sufiks -lik/-lik/-luk/-lük jest jednym z rzadkich sufiksów tureckich produktywnych na gruncie rumuńskim nawet współcześnie, por. *avocatîlâc* ‘adwokatura’, *gangsterlâc* ‘gangsterka’, *pedantîlâc* ‘pedanteria’ i in.

Rumuński dysponuje dwiema samogłoskami scentralizowanymi i w formacjach z tym sufiksem najczęściej występuje samogłoska *â* [ə], np. *babâlâc* ‘starzec, stary człowiek’, *vechîlâc* ‘starość’, *dulgherlâc* ‘stolarz’ i in. Jest jednak pewna liczba przykładów z innym wokalizmem, np. *ceapucîluk* ‘przebiegłość’, *musîluk* ‘zbiornik na wodę’, *ciftlic* ‘majątek ziemski’, *ciliblic* ‘uprzejmość’, *tembelic* ‘nieostrożność’. Wyrazy te zostały określone przez Suciū jako przestarzałe (obszerną listę tych przykładów zob. w: Suciū 2009: 524 pas.) – są to formy zapożyczone w całości z tureckiego z zachowaną harmonią wokaliczną. Zupełnie wyjątkowo (pojedyncze przykłady) sufiks ten przyjmuje formę -liuk, wyjątkowo też derywaty te występują w liczbie mnogiej, np. *mezelic* ‘przystawka’ – *mezelichi* ‘rarytasy’, *ghizluc/ghiosliuc* ‘ozimina’ < tur. *güzlük*. Widoczna jest tendencja do wymiany wyższej samogłoski na niższą *â* [ə], np. tur. **zaptçîluk* > rum. *zaptcîlâk/zaptcîlâk* ‘samokontrola’. Większość zapożyczeń tureckich z tym sufiksem kontynuuje turecką postać -lik (według Suciū 58,5%). Samogłoska rumuńska tylnocentralna *â* [ə] wydaje się bliższa pod względem fonetycznym tureckiemu *ı*, jeśli idzie o położenie w poziomie jamy ustnej, podczas gdy rumuńskie wysokie *ă* [i] wydaje się bliższe tureckiemu *ı*, jeśli idzie o położenie pionowe. Suciū (2009: 525) uważa, że wybór *â* jest uwarunkowany formą turecką -lik, która przeważała w pełnych zapożyczeniach. Por.: „Se observă de la prima vedere că majoritatea împrumuturilor de mai sus se termină în -lâc, prin care, în multe exemple a fost reprodușă fidel varianta -lik a sufixului turcesc; mult mai rar, această variantă este redată și prin -lăc deoarece tc. *ı* fost interpretat și ca rom. *ă*”¹⁰ (Suciū 2009: 525). Por. tur. *zaptcîluk*

¹⁰ „Na pierwszy rzut oka widać, że większość powyższych zapożyczeń kończy się na -lâc. W wielu przykładach wiernie odtworzono wariant -lik sufiksu tureckiego; znacznie

> rum. *zaptčilák/zaptčilák* ‘samokontrola’, *ciflák/ciflák* ‘majątek ziemski’. Pozostałe, rzadsze alomorfy *-lik* i *-luk*¹¹, występują według Suciū głównie w formach przestarzałych lub archaicznych i wszystkie mają formy oboczne z *â*. Nowsze twory zawsze wybierają *â* (por. wyżej).

Tak więc samogłoską z wyboru, zarówno w pełnych zapożyczeniach, jak i hybrydach, jest w rumuńskim [ə], ewentualnie [i], np. *vizirlâc* ‘urząd wezyra’, *zabetilâc* ‘jeden z tureckich urzędów’, *vechilâc* ‘starość’, *şenlâc/şvenlâc* ‘rodzaj festynu’, *zariflâc/zariflâc* ‘piękno, elegancja, ozdoba’. Obok tej dość regularnej postaci morfonologicznej zdarzają się jednak też postacie niczym nieuwarunkowane, jak np. *ciorbalik* ‘waza na zupę lub chochla’ czy *zaraflik* ‘elegancja’, ale wszystkie one mają oboczne formy z *â*.

Język albański generalnie jest wierniejszy formom tureckim. W sufiksie *-lik/-lik/-luk/-lük* notorycznie występuje *ë*, czyli uogólniła się ta samogłoska, która najczęściej występowała w pełnych turcyzmach z tym sufiksem, np. *baballëk* ‘ojcostwo’, *fukarallëk* ‘bieda’, *tarafllëk* ‘gadania, paplanina’, *boshllëk* ‘pustka, luka’.

Podsumowując powyższe uwagi, należy zauważyć, że w tych językach, w których turcyzmów jest więcej i zapewne były używane częściej, tj. w językach słowiańskich i w albańskim, doszło do likwidacji alomorfów na korzyść jednej postaci sufiksu. Natomiast w greckim dochodzi do szybszego zaniku tej warstwy słownictwa, o czym świadczy bardzo mała liczba wyrazów z *-lik/-lik/-luk/-lük* będących w użyciu. Należy też zauważyć, że w tych językach, które mają samogłoski scentralizowane, z reguły są one wykorzystywane w zaadaptowanym sufiksie *-lik/-lik/-luk/-lük* (na Bałkany najwięcej przeniknęło form tureckich z *-lik*, zapewne dlatego, że i w tureckim jest to najczęstszy alomorf).

Przyrostki rzadziej używane po prostu wychodzą całkowicie z użycia, czasem przed osiągnięciem jednolitej formy wokalicznej, chociaż zaawansowanie procesu jest widoczne – dokonuje się wybór jednego z tureckich alomorfów, a więc na przykład w sztokawskim mamy *-suz* (tur. *-süz/-süz/-süz/-süz*), *-čer* (tur. *-kar, -ker*, np. *pogančer* ‘ten, który brudzi’), *-li* (*-li/-li/-li/-li*). W sufiksach z samogłoską w wygłosie oferujących w zestawie

rzadziej ten wariant jest również oddawany przez *-lâc*, ponieważ tur. *ı* bywało również interpretowane jako rum. *ă*”.

¹¹ Oraz formy poszerzone: *-alâc, -elâc, -Vrlâc, -Vrluc, -Vnlâc, -Vnlichî*.

alomorfów formę z *-i* zawsze wybierane jest *-i*, we wszystkich językach bałkańskich.

Sufiks *-siz/-suz/-siz/-süz* upowszechnił się w sztokawskim wyłącznie pod postacią *-suz* (również w złożonych sufiksach, jak np. *baksuzluk* ‘nie-szczęście’). Sufiks *-suz* wyszedł już niemal zupełnie z użycia, ale słownik Škaljicia (1966) zawiera jeszcze dużo przykładów z tym sufiksem (*durunsuz* ‘brzydki’, *rahatsuz* ‘niespokojny’, *sabursuz* ‘niecierpliwy’). Także w bułgarskim zwyciężyło [u]: *кымcyз* ‘pechowiec’, *ypcyз* ‘przeklęty’, ale zdarzają się też przykłady z [i], np. *кеѣсус* ‘smutny’ (Селимски 2012). W rumuńskim i albańskim nie znaleźliśmy tego sufiksu. Kiranudis wymienia w greckim *-siz*, ale bez przykładów (Κυρανούδης 2009: 155, 244).

Tak więc w wypadku bułgarskich konstrukcji z tureckim sufiksem *-lik/-lik/-luk/-lük* oraz z *-siz/-suz* obserwujemy brak adaptacji morfonologicznej. Być może to samo należy powiedzieć o macedońskich konstrukcjach z *-lik/-lik/-luk/-lük*, które mają formy z *–лак* i *–лук*. Materiał bułgarski i rumuński, którym dysponowaliśmy zawierał także formy zakwalifikowane przez autorów kolekcji jako przestarzałe, które wyraźnie wskazują na fakt, że adaptacja morfonologiczna nie była automatyczna, lecz stanowiła proces rozłożony w czasie.

Harmonia konsonantyczna

Podczas gdy przy wyborze samogłoski nie ma na gruncie języków bałkańskich żadnych ograniczeń kontekstowych, poza ewentualnymi wskazaniem statystycznymi, to przy wyborze spółgłoski rozpoczynającej sufiks, języki bałkańskie wymagają zgodności ze względu na dźwięczność. Dotyczy to rzecz jasna tylko spółgłosek parzystych, a więc obstruentów. W grę wchodzi sufiksy *-ci/-çi/-cu/-çu* i rzadko już używany na Bałkanach *-tar*, *-dar* (np. serb. *čuvadar* ‘opiekun, dozorca’). Nie wszystkie z zapożyczonych tureckich sufiksów podlegają harmonii konsonantycznej, por. np. *-siz/-suz*, który zawsze rozpoczyna spółgłoska bezdźwięczna. W języku tureckim w sufiksach podlegających harmonii konsonantycznej wybór spółgłoski dźwięcznej lub bezdźwięcznej rozpoczynającej sufiks zależy od głoski kończącej temat słowotwórczy, która może być dźwięczna lub bezdźwięczna. Podobnie jak i harmonia wokaliczna, również harmonia konsonantyczna ma charakter progresywny, podczas gdy w językach bałkańskich upodobnienia

obstruentów mają charakter regresywny. W tureckim dźwięczny obstruent w nagłosie sufiksu występuje po dźwięcznym obstruencie i po rezonancie (sonancie lub samogłosce) w wygłosie tematu słowotwórczego. Po bezdźwięcznym wygłosie sufiks rozpoczyna się od bezdźwięcznego obstruentu. W językach bałkańskich grupa spółgłoskowa złożona z dwóch obstruentów jest jednorodna pod względem dźwięczności: pierwsza spółgłoska (w wygłosie tematu słowotwórczego) dostosowuje się pod tym względem do spółgłoski drugiej (w nagłosie sufiksu). Tak więc zarówno w językach biorców, jak i w języku dawcy grupa spółgłoskowa powstała na szwie morfologicznym jest jednorodna pod względem dźwięczności, ale mechanizm tego wyrównania jest inny. Mówca bałkański ma więc do dyspozycji dwa alomorfy tureckiego sufiksu, ale wybór któregośkolwiek z nich nie znajduje uzasadnienia na gruncie języków-biorców. Z punktu widzenia biorcy struktura fonetyczna sufiksu wskazuje, że chodzi o dwa różne sufiksy. Ważniejsza jest jednak funkcja *i*, bądź *co* bądź, podobieństwo fonetyczne obu wersji, więc biorca traktuje obie postacie jako warianty tego samego morfemu. Adaptacja morfonologiczna w tym wypadku polegałaby na wyborze jednej z postaci sufiksu. Wstępne rozpatrzenie tematu (Sawicka, Karasiński 2018) wskazało, uogólniając, że taki wybór nie został dokonany, chociaż powstały pewne regulacje słabo umotywowane na gruncie reguł fonotaktycznych języków biorców. Rysują się także pewne różnice w dystrybucji alomorfów między poszczególnymi językami bałkańskimi. Obecnie, postaramy się zweryfikować na szerszym materiale stan w tych językach, w których zaobserwowaliśmy jakąś prawidłowość.

Jak już była mowa wyżej, adaptacja sufiksu *-ci/-çi/-cu/-çu* dokonała się w zakresie wygłosowej samogłoski sufiksu – we wszystkich językach bałkańskich uogólniła się postać z wygłosowym *i*, do którego w większości języków bałkańskich dołączono sylaby pozwalające włączyć te formacje do systemu fleksyjnego danego języka (zob. Sawicka, Karasiński 2023).

Natomiast jeśli idzie o składnik spółgłoskowy, w serbskim i macedońskim nie dokonała się żadna adaptacja sufiksu *-ci/-çi/-cu/-çu*, co nie znaczy, że zachowały się tureckie reguły dystrybucji alomorfów. Wybór postaci sufiksu stał się kompletnie chaotyczny, są też dublety. Co więcej, nieuzasadnione podmiiany spółgłosek występują nie tylko w tworach powstałych na Bałkanach, ale zdarzają się też w pełnych turczyzmach. Grupy dwu obstruentów występujące na szwach morfologicznych są wprawdzie jednolite

pod względem dźwięczności, ale nie ma to związku z postacią sufiksu – wygłosowy obstruent tematu słowotwórczego dostosowuje się pod względem dźwięczności do nagłosowego obstruentu sufiksu, którego postać jest całkowicie przypadkowa, np. serb. *чиџчија* ‘właściciel/zarządca majątku ziemskiego’ (tur. *çiftçi* ‘gospodarz’), *данџубија* ‘lekkoduch’ (od serb. *dan gubiti* ‘tracić dzień’), *мобија* ‘artlerzysta’ (tur. *topçu*), mac. *сумитчија* ‘wytwórca obwarzanków’ (tur. *simitçi* ‘sprzedawca obwarzanków posypanych sezamem’), *ахчија* (‘tur. *ahçı* ‘kucharz’), *буреџчија* ‘wytwórca burków’, *кебанчија* ‘wytwórca kebabów’, *чиџлиџија/чиџчија* ‘właściciel/zarządca majątku ziemskiego’ (tur. *çiftçi*), *ловија* ‘myśliwy’ (od *лов*), *керамидија* ‘dekarz’ (*керамид* ‘dachówka’), *авија* ‘myśliwy’ (tur. *avcı*).

Po rezonantach w serbskim i macedońskim występują również oba alomorfy sufiksu, np. serb. *гледичија*, *кројачија*, *симиџија*, *инаџија*, *трошачија*, *крмчија*, *лагумија*, *чаџија*, *џамџија*, *јобанџија*, mac. *алвачија*, *пануџија*, *силеџија*, *фучија*, *бачија*, *кочија*, *гледичија*, *свирџија*, *фенерџија*, *големџија*, *елчија*, *курчија*, *камџија*. Ponadto występują wahania form i oboczności, por. np. serb. *сахатчија*, *сахачија* i *сахачија*, *мобџија* ‘artylerzysta’ od *мон* ‘armata’, ale bułg. *мончија* (tur. *topçu*); bułg. *джебчија* ‘kieszonkowiec’ od tureckiego *сеп* ‘kieszeń’, serb. *џенчија*. Jak widać, nawet przy podstawach tureckich wybór formy sufiksu jest dowolny – reguły tureckie nie działają na gruncie słowiańskim. Dlatego Słowianie mieszają postacie sufiksu; zmieniają nacechowanie pod względem dźwięczności nawet w pełnych zapożyczeniach tureckich i w konstrukcjach utworzonych na gruncie języka słowiańskiego, składających się wyłącznie z tureckich morfemów.

W arumuńskim z terenów Macedonii Północnej, tak jak w serbskim i macedońskim, po rezonantach występuje zarówno dźwięczny nagłos sufiksu (*səhəʒi*¹² ‘zegarmistrz’, *pəpuʒi* ‘szewc’), jak i bezdźwięczny (*zənəʒi* ‘rzemieślnik’, choć tu być może jest to uwarunkowane niezredukowaną wcześniejszą postacią *zənətçi* od tureckiego *zanaat* ‘rzemiosło’).

Wydaje się, że dystrybucja w bułgarskim jest bliższa sytuacji tureckiej, ponieważ po rezonantach występuje wyłącznie forma -*джия*, np. *шегаджия* ‘żartowniś’, *далавераджия* ‘intrygant’, *кафеджия* ‘właściciel kawiarni’, *кюмджия* ‘złotnik’, *механджия* ‘karczmarz’. Po bezdźwięcznym

¹² Notacja Gołaba (Gołab 1984).

obstruencie mamy formę na *-чия* (*дюшекчия* ‘wytwórca pościeli’, *балъкчия* ‘rybak’), a po dźwięcznym – formę na *-джия*. Tych ostatnich jest zresztą w bułgarskim bardzo mało. Taką dystrybucję zaobserwowaliśmy już wcześniej (Sawicka, Karasiński 2018). Ponieważ odbiegała ona od serbsko-macedońskiego chaosu, postanowiliśmy sprawdzić ją na szerszym materiale (Кръстева 2003). Obserwacja ta potwierdziła się. Wprawdzie słownik Krăstewej zawiera wyrażenia składające się głównie z tureckich morfemów, ale taką samą dystrybucję mamy w hybrydach bułgarsko-tureckich. Tak więc bułgarski zachował regułę zbliżoną do tureckiej: po rezonancie i dźwięcznym obstruencie mamy *-джия*, a po bezdźwięcznym obstruencie – *-чия*. Wydaje się jednak, że reguła ta jest w bułgarskim nieco uproszczona, ponieważ tematów zakończonych obstruentem z sufiksem *-джия* jest bardzo mało. Znaleźliśmy tylko dwa przykłady: *авджия* ‘myśliwy’ i *ловджия* ‘ts’. W obu wygłosową spółgłoską tematu jest /v/, które w bułgarskim jako kontekst zachowuje się heterogenicznie – oddziałuje na sąsiednią spółgłoskę bądź jako obstruent, bądź jako sonant. Jeśli przyjąć, że w tym wypadku forma /v/ stanowi kontekst sonantyczny, to reguła ulega uproszczeniu: po rezonancie mamy *-джия*, a po obstruencie *-чия*. Formę *-чия* mamy też po tematach zakończonych na obstruent dźwięczny, np. *сладоледчия* ‘lodziarz’, *карагьозчия* ‘artysta uliczny, sztukmistrz’, *джебчия*¹³ ‘kieszonkowiec’.

Podobną tendencję odnotowaliśmy w albańskim, w którym po obstruentach przeważa forma *-çi*, np. *batakçi* ‘oszust’, *sahatçi* ‘zegarmistrz’, *salepçi* ‘sprzedawca storczyków’, *çiçi* ‘robotnik rolny’, *dyfekçi* ‘rusznikarz’ i in. Po obstruencie dźwięcznym znaleźliśmy tylko jeden przykład, tj. *ahen-gxhi* ‘grajek i śpiewak na imprezach’, oraz jeden, w którym sufiks *-xhi* wystąpił po obstruencie bezdźwięcznym w wygłosie tematu słotwórczego *gyrbetxhi* ‘emigrant ekonomiczny w ramach kurbetu’, częściej *kurbetçi* [kurbetçi]. W większości przykładów po obstruencie występuje *-çi*, także po dźwięcznym obstruencie, np. *faizçi* [faistçi] ‘lichwiarz’ (obok *fajdexhi*), *bixhozçi* [bidzostçi] ‘hazardzista’, i in. Po rezonantach występuje w albańskim dźwięczny wariant sufiksu, np. *arabaxhi* ‘współpracujący z Arabami’,

¹³ W tym przykładzie dziwna jest pisownia – wprowadzenie dźwięcznego wygłosu w temacie nie ma żadnego uzasadnienia (od tur. *cep*), ale świadczy o założeniu, że mamy tu morfonem (w przeciwieństwie do serbskiego i macedońskiego bułgarski nie uwzględnia w pisowni powierzchniowych udźwięcznień i ubezdźwięcznień).

gerrexhi ‘woźnica’, *kadexhi* ‘bednarz’, *trapaxhi* ‘flisak’, *bakërxi* ‘kotlarz, wytwarzający przedmioty miedziane’, *kujunxhi* ‘złotnik’.

W rumuńskim niewiele mamy przykładów z sufiksem *-ci/-çi/-cu/-çu*. Podobnie jak w bułgarskim i albańskim po rezonantach występuje wyłącznie dźwięczna forma sufiksu, por. *halvagi* ‘wytwórca i sprzedawca chałwy’, *herghelegiu* ‘opiekun stadniny, koniuszy’, *lampagi* ‘osoba odpowiedzialna za zapalanie i gaszenie latarni ulicznych’, *macaragi* ‘dźwigowy’, *pavagi* ‘kamieniarz’, *rablagiu* ‘stary, słaby człowiek’, *zurbagi* ‘człowiek waleczny’, *tinichigi* ‘blacharz’, *hangiu* ‘karczmarz’. Podobnie jak w bułgarskim i albańskim, po obstruentach przeważa forma bezdźwięczna, por. *ca-icciu* ‘żeglarz’, *contracciu* ‘kontraktor’, *otcupciu* ‘najemca’, *salepciu* ‘sprzedawca salepu’, *talhâsciu* ‘jedno ze stanowisk na dworze osmańskim’, ale na odmianę *-giu* [dżiw] także jest kilka przykładów, np. *pilafgiu* (obok *pilafciu*) ‘sprzedawca pilawu’, *asfaltagi* ‘robotnik drogowy, brukarz’, *robagi* ‘woźnica’, *parcagi* ‘sługa’, *vodagi* ‘lokaj’.

Jeszcze mniej przykładów z sufiksem *-ci/-çi/-cu/-çu* znajdujemy w greckim. Występują one w języku potocznym. Nie znaleziono żadnych przykładów z tym sufiksem występujących po dźwięcznym obstruencie w wygłosie tematu słowotwórczego. Po obstruencie bezdźwięcznym występuje forma *-τής*, np. *πασοκτής* ‘członek partii ΠΑΣΟΚ – Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα (Panhelenistyczny Ruch Socjalistyczny)’, *παοκτής* ‘fan klubu piłkarskiego ΠΑΟΚ’), *αεκτής* ‘fan klubu piłkarskiego ΑΕΚ’. Po rezonantach występuje forma *-τζής* [dżis], np. *ταξίτζής* ‘taksówkarz’, *γκολτζής* ‘bramkarz’, *ρεκλαματζής* ‘zajmujący się reklamą’.

Podsumowując, stwierdzamy, że w żadnym z języków bałkańskich sufiks *-ci/-çi/-cu/-çu* nie zaadaptował się pod względem morfonologicznym – po harmonii wokalicznej nie pozostało żadnych śladów (wszędzie ujednoliciła się samogłoska [i]), ale w dalszym ciągu we wszystkich językach bałkańskich występują dwie postacie sufiksu – ze spółgłoską dźwięczną i bezdźwięczną. W serbskim i macedońskim brak regulacji – każda postać sufiksu łączy się z każdą podstawą. W pozostałych językach bałkańskich, w większości przykładów kopiowana jest sytuacja turecka, chociaż trudno mówić o regule wyboru, ze względu na brak sensownej motywacji na gruncie języków bałkańskich.

Podsumowując: we wszystkich językach, poza serbskim i macedońskim, po obstruentach w wygłosie tematu słowotwórczego występuje tylko sufiks

[-ʃji]. Z sufiksem [-dʒi] odnotowano tylko pojedyncze przykłady. Należy zauważyć, że także w tureckim takich formacji z dźwięcznym obstruentem w wygłosie tematu słowotwórczego jest bardzo mało¹⁴. W bułgarskim, greckim i rumuńskim po rezonantach występuje sufix [-dʒi]. Ta prawidłowość jest zapewne przeniesiona bezpośrednio z tureckiego.

Zachowały się więc ślady progresywnej harmonii konsonantycznej, przy czym w grupach obstruentów na szwie morfologicznym działa regresywne sandhi.

Dźwięczność/bezdźwięczność obstruentów jest opozycją najniżej położoną w hierarchii cech dystynktywnych. Nie tylko najłatwiej ulega neutralizacji, ale też zdarza się, że dochodzi do mieszania lub fałszywej rekonstrukcji morfonemu, jak np. bułg. *джебчия* ‘kieszonkowiec’ (od tureckiego *cep* [dʒep]), gdzie, o czym świadczy pisownia, zrekonstruowano morfonem , podobnie w macedońskim, gdzie mamy <g> w *чифлузџија* ‘właściciel ziemski’ (utworzone od *чифлук* ‘gospodarstwo rolne’) czy w serbskim, gdzie mamy *мобџија* ‘artylerzysta’ (bułg. *монџија*, tur. *topçu*). Zdarza się też, że uproszczenie granicznej grupy spółgłoskowej doprowadza do zmiany kontekstu, np. tur. *çertçi* przeszło w *çerçi*, stąd sufix -çi znalazł się, wbrew regule, po rezonancie, podobnie w rumuńskim mamy *rahagiu* z *rahatgiu*, ale może to też być skutek przyłączenia formy sufixu z „niewłaściwym” rodzajem nagłosu¹⁵.

Problem jest trudny do oceny, ponieważ porównujemy jednostki z dwóch różnych poziomów języka. W wygłosie tematu słowotwórczego bierzemy pod uwagę morfonem, który, zależnie od kontekstu, realizuje się jako głoska dźwięczna lub bezdźwięczna. O powierzchniowej wartości decyduje jednak dźwięczność/bezdźwięczność nagłosowej głoski sufiksu. Zatem powierzchniowa realizacja morfonemu tematu słowotwórczego niewiele nam powie o procesie adaptacji. Z drugiej strony mówcy-biorcy na ogół byli niepiśmienni i nie zawsze mieli jakąś intuicję lingwistyczną – mogli więc kierować się zarówno wartością morfonologiczną, jak i fonetyczną.

¹⁴ Na podstawie inspekcji słownika L. Antonowicz-Bauer i A. Dubińskiego (1983).

¹⁵ Nie mamy konkretnej wiedzy na temat losu tych form, a przede wszystkim na temat konkretnej formy, jaka została zapożyczona. Recenzent tego artykułu, między innymi, zauważył, że wprawdzie postać nieposesywna to *cep*, ale posesywne – *cebi*, a w osmańskim wyraz pisał się przez *b*, nie *p*. Jedyne, co wiemy, to to, że osmański nie był źródłem zapożyczenia.

Być może różnicę między serbskim i macedońskim z jednej strony, a pozostałymi językami bałkańskimi z drugiej, można wiązać z innym rodzajem sandhi międzywyrazowego. W serbskim w wygłosie wyrazów obstruenty zachowują dźwięczność w każdym kontekście. W macedońskim prócz pozycji przed nagłosowym dźwięcznym obstruentem wygłosowe obstruenty zachowują dźwięczność także przed rezonantami. Tak samo jest w północnym albańskim. Rumuńskie sandhi nie zostało jeszcze dokładnie opisane. W greckim nagłosowe samogłoski stanowią kontekst ubezdźwięczniający, a sonanty udźwięczniający; jednak w greckim standardzie i południowych dialektach w wygłosie wyrazów może wystąpić tylko jeden obstruent /s/. W bułgarskim i południowym albańskim nagłosowe rezonanty stanowią kontekst ubezdźwięczniający. Stąd też w wymowie w niektórych językach w wygłosie wyrazów (które w derywacji stanowią tematy słowotwórcze) występuje więcej dźwięcznych obstruentów, w innych z kolei mniej. Jednakże reguły bałkańskie działają regresywnie, trudno więc je odnieść do zasady wyboru formy sufiksu. To, co może wpływać na wybór, to liczebna przewaga którejś formy w konkretnym kontekście w materiale tureckim – to zadziało w bułgarskim, rumuńskim, albańskim i greckim, natomiast mówcy serbscy i macedońscy nie odnaleźli żadnej logiki w wyborze formy sufiksu, co skutkowało przypadkowymi wyborami (głównie po rezonantach).

Bibliografia

- ANTONOWICZ-BAUER L., DUBIŃSKI A., 1983, *Słownik turecko-polski / polsko-turecki*, Warszawa: Wiedza Powszechna.
- BUFLI GJ., ROCCHI L., 2021, *A Historical-Etymological Dictionary of Turkisms in Albanian (1555–1954)*, Trieste: Edizioni Università di Trieste.
- GOŁĄB Z., 1984, *The Arumanian dialect of Kruševo in SR Macedonia SFR Yugoslavia*, Skopje: Macedonian Academy of Sciences and Arts.
- IVIĆ P., 1974, O uslovima za čuvanje i ispadanje poluglasa u srpskohrvatskom, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* 17(2), s. 37–47.
- KARASIŃSKI A., 2018, [-ʃi/-ʃija] or [-dʒi/-dʒija]? Balkan derivatives with a borrowed Turkish suffix -çi/-ci, w: V. Latifi, V.A. Friedman, M. Markovikj (red.), *Multiculturalism and language contact*, Tetovo: South East European University, Scientific Institute Max van der Stoel, s. 115–125.
- LABROSKA V., SAWICKA I., 2024, On the origin of the suffix -*ue* in Macedonian, *Balkanistica* 37, s. 151–160.

- SAWICKA I., 2021, Rozważania o tureckich sufiksach w języku macedońskim, *Linguistica Copernicana* 18, s. 247–262.
- SAWICKA I., KARASIŃSKI A., 2018, Bałkańskie adaptacje tureckiego sufiksu *-ci/-ci*, *Slavia Meridionalis* 18, <https://doi.org/10.11649/sm.1596>.
- SAWICKA I., KARASIŃSKI A., 2023, Rozważania o tureckich sufiksach na Bałkanach. Część 2: Adaptacja gramatyczna bałkańskich derywatów z tureckimi sufiksami, *Linguistica Copernicana* 20, s. 219–243.
- SAZDOV S., 2018, On the turkish origin of the suffix *-lija* in Macedonian, w: V. Latifi, V.A. Friedman, M. Markovikj (red.), *Multiculturalism and language contact*, Tetovo: South East European University, Scientific Institute Max van der Stoel, s. 195–206.
- ŠKALJIĆ A., 1966, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo: Svijetlost.
- STACHOWSKI M., 2020, Slavic languages in contact 8: Turkish *-i-* > Serbian, Croatian *-r-*, *Književni Jezik* 31, s. 49–55.
- SUCIU E., 2009, *Influența turca asupra limbii române*, București: Editura Academiei Române.
- КРЪСТЕВА В., 2003, *Тълковен речник на турцизмите в българския език*, София: Скорпио.
- СЕЛИМСКИ Л., 2012, Турски елементи в българското словообразуване, w: Р. Драгичевић (red.), *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима (Зборник радова са четрнаесте међународне научне конференције Комисије за творбу речи при Међународном комитету слависта Београд)*, Београд: Универзитет у Београду, s. 319–329.
- ΚΥΡΑΝΟΥΔΗΣ Π., 2009, *Μορφολογία των τουρκικών δανείων της ελληνικής γλώσσας (Morphology of the Turkish loanwords in Modern Greek)*, Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη, Thessaloniki: Institute of Modern Greek Studies.

Reflections on Turkish suffixes in the Balkans.

Part 3: Morphonological adaptation

(summary)

The third part of the discussion concerns morphonological adaptation. Most Turkish suffixes appear in the Balkan languages in several forms, in complementary distribution. This is related to the vowel harmony and consonant harmony of Turkish. Consonant harmony stands in sharp contrast to the principles of consonant clustering in European languages. In this article, we show how individual Balkan languages cope with this issue.

Keywords: Turkish suffixes; Balkan languages; morphonological adaptation